

LIETUVOS SENAMIESČIŲ APSAUGOS PROJEKTAI TARPTAUTINIŲ PAVELDOSAUGOS TENDENCIJŲ KONTEKSTE

Viltė Janušauskaitė

VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJOS FAKULTETO
ISTORIJOS TEORIJOS IR KULTŪROS ISTORIJOS KATEDRA
Universiteto g. 7, LT-01131 Vilnius
vilte.janusauskaite@if.vu.lt

Planingos ir nenutrūkstamos Lietuvos senamiesčių apsaugos tradicijos pradžia – XX a. vidurys, laikotarpis, siejamas su intensyvia moderniosios paveldosaugos minties raida ir tarptautinių organizacijų steigimu. Teorinės minties pokyčius per pastaruosius penkiasdešimt metų lydėjo nemažai tarptautinių dokumentų, įtvirtinusių kintančias paveldosaugos gaires, taikytinas ir istorinių miestų apsaugai bei valdymui. Šiame straipsnyje XX a. antros pusės – XXI a. Lietuvos senamiesčių apsaugos projektai lyginami su tarptautinėmis paveldosaugos tendencijomis, išreikštomis svarbiausiuose šio laikotarpio dokumentuose ir paveldosaugos specialistų diskusijose.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: senamiesčių apsaugos projektai, tarptautinės paveldosaugos tendencijos.

ĮVADAS

XX a. viduryje prasidėjęs tarptautinės paveldosaugos etapas siejamas su intensyvia moderniosios paveldosaugos minties raida, tarptautinių organizacijų steigimu ir jų aktyvia veikla. Teorinės minties pokyčius lydėjo nemažai tarptautinių dokumentų (chartijų, konvencijų, rekomendacijų), įtvirtinusių kintančias paveldosaugos gaires, taikytinas ir istorinių miestų apsaugai bei valdymui. Planinga ir iki šiol nenutrūkusį Lietuvos senamiesčių apsaugos tradicija taip pat pradėjo formotis XX a. 6 deš., gal todėl Lietuvoje iki šiol

ypač svarbiu dokumentu laikoma 1964 m., t. y. profesionaliajai šalies paveldosaugai dar ieškant teorinių ir praktinių atramų, priimta Venecijos chartija, dažnai pabrėžiant, kad Lietuvos paveldosaugos specialistai a priori taikė chartijoje įvardytus principus dar iki jos priėmimo, ir taip įtvirtinant nacionalinės paveldosaugos progresyvumo vaizdinį.

Visgi per penkiasdešimt metų nuo šios chartijos priimtas ne vienas svarbus tarptautinis dokumentas, išreiškęs laikmečio sampratą ir atspindėjęs pokyčius – nuo tradicinės, medžiagos išsaugojimu pagrįstos priegos (Venecijos chartija, Pasaulio paveldo konvencija)

iki vertėmis pagrįstų (Naros dokumentas), o pastaruoju metu ir į žmones orientuotų (Nematerialiojo kultūros paveldo, Faro konvencijos) prieigų¹, todėl ne mažiau įdomus yra vėlyvesnių lietuviškųjų urbanistikos paveldo apsaugos dokumentų santykis su tarptautine paveldosaugos mintimi, kurioje Venecijos chartija šiandien jau laikoma tik istorijos pradžia, atskaitos tašku².

Šio straipsnio tikslas – įvertinti Lietuvos senamiesčių apsaugos projektus vienalaikių tarptautinių paveldosaugos tendencijų, išreikštų minėtuose tarptautiniuose dokumentuose ir paveldosaugos specialistų diskusijose, kontekste, ieškant tarptautiniu lygmeniu vyravusių nuostatų atspindžių, jų modifikacijų nacionaliniu lygmeniu ir (ne)atitikimų priežasčių. Specialiai senamiesčių paveldo apsaugai skirtų dokumentų (rekonstrukcijos, regeneracijos projektų, apsaugos reglamentų, specialiųjų planų) idėjos, neaptariant bendrųjų planavimo dokumentų (pvz., bendrųjų planų), lyginamos su tarptautiniais dokumentais, konferencijų medžiaga, kurioje aptariama kitų šalių patirtis. Laikotarpis nuo pirmojo Lietuvoje Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto rengimo pasirinktas ne tik dėl tuo metu suintensyvėjusių tarptautinių diskusijų, bet ir todėl, kad tik nuo šio dokumento galime vertinti besitęsiančią lietuviškosios miestų paveldosaugos tradiciją, pripažindami, kad pažangių tarpukario Vilniaus apsaugos dokumentų nuostatos buvo pamirštos.

Lietuvos senamiesčių apsaugos tendencijų palyginimas su pasaulinėmis tendencijomis – aktuali tema ne tik analizuojant praeitį, bet ir žvelgiant į ateitį, tačiau iki šiol tik Jūratė Markevičienė 2003 m. straipsnyje³ lygino šiuos dokumentus, bet ji koncentravosi į

juose kuriamus senamiesčio įvaizdžius. Ta pati autorė 2006 m. atskleidė paveldo sampratos kaitą tarptautiniuose teisės aktuose, šįkart nelygindama jų su lietuviškaisiais⁴. Bendros lietuviškosios paveldosaugos raidos tendencijos aptartos Rasos Čepaitienės veikale *Laikas ir akmenys: Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Eglė Navickienė yra tyrinėjusi naujos statybos senamiesčiuose reglamentavimą⁵, Salvijus Kulevičius yra analizavęs idėines architektūros paveldo restauravimo kryptis sovietinėje Lietuvoje (tarp jų ir atitikimą Venecijos chartijai)⁶, o Jolita Butkevičienė, nagrinėjusi sovietmečio paveldotvarką, nustatė, kad vykstant restauravimo procesams „buvo pasitelkiamos ir tarptautinėms paveldotvarkos nuostatoms prieštaraujanti priemonės“⁷. Įdomu tai, kad atitikimas tarptautiniams dokumentais reflektuotas ir vienalaikiuose tekstuose (tiesa, vertinant išimtinai pozityviai); bene nuosekliausias ir išsamiausias iš jų – Jono Rimanto Glemžos ICOMOS leidinyje 1988 m. atliktas Vašingtono chartijos ir Lietuvos senamiesčių apsaugos praktikos palyginimas⁸. Visgi nėra tyrimo, paraleliai lyginančio pasaulines miestų paveldo apsaugos tendencijas su lietuviškąja praktika, ypač naujausiais projektais, todėl būtina įsigilinti į šią aktualią problematiką žvelgiant iš šiuolaikinės pozicijos.

1 Dean Sully, „Conservation Theory and Practise. Materials, Values, and People in Heritage Conservation“, in: *The International Handbooks of Museum Studies*, t. IV: *Practice*, red. Conal McCarthy (rengiama spaudai), p. 7.
2 Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, [interaktyvus], 2005, p. 423, [žiūrėta 2014-10-10], http://www.icrom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_05_HistoryofConservation00_en.pdf.
3 Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai Vilniaus kultūros paveldo saugoje XX a.: nuo kraštovaizdžio iki praeities skeveldrų“, in: *Kultūrologija 10: Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai*, Vilnius: KFMI, 2003, p. 233–293.

4 Jūratė Markevičienė, „Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje: nuo Venecijos chartijos iki Europos Tarybos pagrindinės konvencijos dėl kultūros paveldo vertės visuomenei“, in: *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*, sud. ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 15–35.
5 Eglė Navickienė, *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis*, Vilnius: Technika, 2006, p. 179.
6 Salvijus Kulevičius, „Kultūros paveldo restauravimo principai sovietinėje Lietuvoje: idėinės kryptys ir jų raiška“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės istorikų draugija : Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 203–217.
7 Jolita Drūlytė-Butkevičienė, „Sovietinių metų paveldotvarkos darbai: tarp mokslo ir kūrybos“, in: *Journal of Architecture and Urbanism*, 2012, t. 36, Nr. 1, p. 23. Taip pat žr. autorės naujausią monografiją *Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai*, VDU, Versus Aureus, 2014.
8 Jonas Glemža, „The Revitalization of the Old Town of Vilnius and its Problems“, in: *ICOMOS information*, 1989, Nr. 2, p. 23–34.

XX a. viduryje po karo nukentėję Europos miestai pradėti tvarkyti, tačiau dažnai rezultatas būdavo dar didesnis senųjų centrų sunaikinimas, italų architekto paveldosaugininko Francesco Siravo apibūdintas kaip „praradimai vardan progreso“⁹. Lietuvos senamiesčiai nebuvo išimtis, tačiau po visuomenėje kilusio pasipiktinimo 1956 m. buvo nuspręsta rengti pirmąjį Lietuvoje ir visoje Sovietų Sąjungoje specialiai senamiesčio planavimui skirtą dokumentą – Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą. Nors vadinamojo progreso siekusi suinteresuota pusė nebuvo linkusi nusileisti ir lygiagrečiai rengti du variantai (į apsaugą orientuoti Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės (toliau – MRGD) ir gana radikaliais modernizacijos principais pagrįsti „Lietprojekto“ pasiūlymai¹⁰), visgi 1959 m. buvo patvirtintas restauratorių (vadovas prof. Kazys Šešelgis, Sigitas Lasavickas, Justinas Šeibokas) paruoštas projektas, tapęs precedentu analogiškų projektų rengimui Lietuvoje (1961 m. patvirtinti Kauno (Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Kazys Šešelgis), 1963 m. – Klaipėdos (Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Vytautas Parčiauskas), 1963 m. – Kėdainių (Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas) senamiesčio rekonstrukcijos projektai) ir kitose Sovietų Sąjungos šalyse, todėl ypač įdomu nustatyti, kokiais principais vadovautasi jį rengiant.

Tuo metu Lietuvoje dar nebuvo susiformavęs „restauratorių cechas“ su tam tikromis tvirtomis profesinėmis nuostatomis (ypač prisimenant faktą, kad tai buvo pirmasis tokio tipo saugotinos miesto dalies projektas, todėl savoje šalyje analogų nebuvo). Atėnų chartijos, kuriomis teoriškai iš dalies buvo galima

vadovautis, neminimos nė viename to meto tekste ir neprimenamos interviu, todėl galima daryti prielaidą, kad jos nežinotos arba nelaikytos aktualiomis. Visgi, jei Atėnų chartijos – 1931 m. paveldo apsaugos specialistų konferencijos rezoliucijos principai (konservavimas, o ne restauravimas)¹¹ iš esmės pokario Lietuvoje nebuvo taikomi, tai su CIAM'o kongreso, vykusio 1933 m., priimta Atėnų chartija (publikuota 1941) galima įžvelgti nemažai paralelių. Istoriniams miestams skirto skyriaus nuostatos (istorinės vertės akcentavimas, imitacinių pastatų atsisakymas ir socialinių, higieninių bei eismo problemų sprendimas¹²), jei ir neperimtos tiesiogiai, lydėjo Lietuvos sovietinę miestų paveldosaugą nuo pat jos atsiradimo.

XIX a. – XX a. pirmoje pusėje Europoje vyravusią prezervacionistinę prieigą (elementinę paminklosaugą) apie 1960 m. pradėjo keisti platesnis požiūris (ansambliai, kompleksai), akcentuojantis konservavimą¹³, t. y. po truputį buvo generuojami principai, vėliau sukoncentruoti Venecijos chartijoje. Kaip jie pasiekė Lietuvą? J. R. Glemža teigia, kad rengdami projektą MRGD restauratoriai vadovavosi Čekoslovakijos miestų patirtimi¹⁴, tą liudija ir MRGD Mokslinės tarybos posėdžio protokolas, kuriame užfiksuotas K. Šešgelgio teiginys, kad atitinkamos metodikos SSRS nėra, nors tokius projektus sėkmingai įgyvendino tokios demokratinės šalys kaip Lenkija, Čekoslovakija, Vokietija, tačiau Lietuvoje žinomi tik rezultatai, fragmentiškai aprašyti spaudoje¹⁵. Galima manyti, kad tuometinė Čekoslovakija,

9 Francesco Siravo, „Historic Cities and their Survival in the Globalised World“, in: *Proceedings. World Congress of the Organization of the World Heritage Cities*, Quito, 2009, p. 19.

10 Viltė Janušauskaitė, „Socialistinio miesto standartų ir paveldosaugos dilema: pirmojo Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto variantai“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 31, Vilnius, 2013, p. 138–154.

11 Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, p. 400–401, 405–407.

12 Atėnų chartija, in: Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, p. 408.

13 Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys: Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 39.

14 Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas: Paveldosaugos ir paveldotvarkos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 155; interviu su J. R. Glemža, 2013 03 12, in: V. Janušauskaitės archyvas.

15 Statybos ir architektūros reikalų komiteto Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės Mokslinės tarybos posėdžio protokolas, in: Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas,

visą sovietinį laikotarpį išlikusi siekiamybe paveldo apsaugos srityje, išties buvo tas tarpininkas, per kurį tarptautinės idėjos dažnai pasiekdavo Lietuvą, nors čia turėjo būti adaptuotos – J. Šeibokas prisimena, kad K. Šešelgis turėjo panašų Čekoslovakijos miesto projektą, tačiau galiausiai reikėjo atrasti savitą modelį, kadangi tuometinėmis sąlygomis tiesioginis metodikos perkėlimas buvo neįmanomas¹⁶.

Lietuviai ne tik analizavo jau parengtus projektus, bet ir vyko į Čekoslovakiją, Lenkiją apžiūrėti senamiestčių, dalyvaudavo konferencijose istorinių miestų tematika – pavyzdžiui, 1957 m. į Dobrzyšę vykusią konferenciją nuvykę architektai inžinieriai, Kauno politechnikos instituto dėstytojai B. Janavičius ir H. Zvolinskas parašė straipsnį *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštyje*, kuriame konstatavo:

mūsų respublikos specialistai, dirbantieji miestų rekonstrukcijos srityje, turėtų geriau susipažinti su demokratinių šalių praktika ir plačiau ją taikyti savo darbuose.¹⁷

Aprašydami Čekoslovakijoje pasiektus laimėjimus, autoriai mini ne tik apsaugotus paminklus, bet ir pagerintas „darbo žmonių gyvenimo sąlygas“, patobulintas transporto magistrales, žavisi dideliu dėmesiu istorinei analizei, kiekvieno kvartalo ir pastato tyrimais (meninės vertės, aukštingumo, konstrukcijų ir sanitarinių įrenginių būklės), buitinių-kultūrinių įstaigų išdėstymu, tranzitinio transporto izoliavimu¹⁸. Atskirai reikia pažymėti, kad minėta metodika mieste vertino ne tik pačius paminklus, bet ir bendrą architektūrinę-urbanistinę visumą – atliekant analizę buvo nustatomos

Vilniaus senamiestčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas, t. I: *Architektūrinė-statybinė dalis*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: *Vilniaus apskrities archyvas* (toliau – VAA), f. 1019, ap. 11, b. 4385, l. 14.

16 Interviu su J. Šeiboku, 2013 03 14, in: V. Janušauskaitės archyvas.

17 B. Janavičius, H. Zvolinskas, „Čekoslovakijos miestų rekonstrukcijos praktika“, in: *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, t. 1, Vilnius, 1958, p. 114.

18 *Ibid.*, p. 113.

saugotinos panoramos, kurios užtikrino, kad nauji tūriai nepakeistų istorinio miesto silueto.

Atrodo, kad šios šalies patirties taikymas davė rezultatų – anot Algimanto Miškinio, rekonstrukcijos projekte:

iškelta gana nauja tuo metu, o ir apskritai pažangi idėja – visą senamiestį <...> saugoti kaip vientisą architektūrinį urbanistinį kompleksą, t. y. išlaikyti jo gatvių tinklą, užstatymo pobūdį, panoramas ir siluetus kartu su gamta, o paminklinius pastatus bei kompleksus – kartu su jų aplinka.¹⁹

Tiesa, vertinant projekto sprendinius, kuriuose nemažai kompromisų su sovietine miestų planavimo praktika, užkoduotų dar projektavimo užduotyje, – pavyzdžiui, „gyvenamųjų kvartalų ir atskirų kiemų sanacija, išgriautų kvartalų sutvarkymas bei jų architektūrinis apiforminimas“²⁰, negalima teigti, kad projekte pavyko viską išsaugoti, tačiau tyrimų išvados ir autorių pozicija neabejotinai patvirtina tokius siekius.

Dažnai pabrėžiama, kad „visa tai vėliau padėjo suformuluoti ir kitų Lietuvos, o iš dalies Tarybų Sąjungos istorinių miestų vertybių apsaugos teorinius ir praktinius pagrindus“²¹, todėl atrodo tikslinga kiek plačiau apžvelgti rekonstrukcijos projekto sprendinius. Kompleksinis miesto vertinimas labiausiai atsispindėjo tyrimuose, kuriuose, be įprastų kartogramų, raidos schemų ir aprašymų, pateikta vertikalinių dominančių ryšio su aplinka schema, vertingais miesto bruožais pripažinti ne tik skirtingi architektūros stiliai, bet ir reljefas²², išskirti paminklai, tvarkomi pagal atskiras

19 Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 129.

20 Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiestčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I, l. 8.

21 Algimantas Miškinis, *op. cit.*, p. 129; Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga*, p. 30–31, 156.

22 Kazys Šešelgis, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiestčio rekonstrukcijos projekto aiškinamasis raštas*, t. II, d. I: *Istorinė dalis*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: VAA, f. 1019, ap. 11, b. 4413, l. 58.

normas, ir jų foną sudarantys pastatai, kurie tvarkomi „išsaugant charakterį“²³. Kita vertus, XIX–XX a. architektūros poveikis vertintas neigiamai, buvo tikima, kad „Vilniaus senojo miesto architektūrinio-meninio veido formavimasis baigiasi su klasicizmu“²⁴. Išdėstytose metodinėse rekomendacijose vyrauja paminklų „tikrojo“ laikotarpio atkūrimo, stilistinio išgryninimo tendencija – restauruojant pastatus siūlyta „išryškinti charakteringiausių tų pastatų bruožus; reikalui esant, pašalinti vėlyvesnius nevertingus antsluoksnius“²⁵.

Taigi galima įvertinti, kad nors dažnai didžiuojamasi šio projekto atitikimu Venecijos chartijos nuostatoms, tačiau iš tiesų tarp šių dokumentų galima rasti gana rimtų neatitikimų. Kaip išsamiai atskleidė S. Kulevičius, kiek vėlyvesniu periodu sovietmečio Lietuvoje dažnai remtasi Venecijos chartija (ji įgijo ypatingą statusą, kaip ir didžiojoje Vakarų pasaulio dalyje²⁶), tačiau tai buvo atliekama tendencingai, norint pagrįsti savus sprendimus ir todėl laisvai interpretuojant šį dokumentą: „taigi iš esmės naudotasi chartijos vardu, bet ne turiniu“²⁷. Kita vertus, tuo metu ir Vakarų Europoje XIX–XX a. architektūra dar dažnai suvokta kaip paminklų žalojantis, nevertingas sluoksnis, t. y. remiantis Venecijos chartijos 11 str. esančia išlyga, „kai pašalinamas sluoksnis nevertingas“, buvo ignoruojamas straipsnio pradžioje esantis teiginys, kad „kiekvienos epochos palikimas pastate turi būti gerbiamas“²⁸. Pavyzdžiui, 1968 m. aprašydamas Fribūrę, Šveicarijoje, atliktus miesto restauravimo darbus, britų architektas Richardas Hare'as mini, kad visos pastatų grupės

išorinis vaizdas liko nepakeistas, tik „buvo nuimti bjaurūs XIX a. priedai“, arba bendrai polemizuoja su griežto konservavimo principais, teigdamas:

jei istorinis miestas suvokiamas kaip vientisas meno kūrinys, tada vieno iš griūnančių pastatų atnaujinimas iki jo originalios formos tampa toks pat logiškas kaip trūkstamo deimanto įstatymas į žiedą. <...> bet reikia gerbti istorinio miesto integralumą – miesto ir jo vietos ryšį, jį supantį kraštovaizdį, panoramą ir siluetą, pastatų mastelį ir užstatymo tipą, statybinių medžiagų spalvą ir tekstūrą, ypač miesto erdvių formą ir jų formantus.²⁹

Vertinant iš tokių pozicijų lietuviškieji rekonstrukcijos projektai atitiko tuomet Europoje vyravusias tendencijas ir netgi Venecijos chartiją, kurios 6 ir 7 straipsniuose taip pat kalbama apie išlikusios tradicinės aplinkos išsaugojimą ir tai, kad paminklas yra neatskiriamas nuo savo aplinkos, o autentiškumo išsaugojimas užtikrinamas konservuojant vaizdą ir medžiagą. Gali kilti klausimas, kodėl Venecijos chartijos, iš esmės orientuotos į architektūros paveldą, teiginiai taikomi vertinant urbanistikos paveldo apsaugos tendencija, tačiau, kaip pažymi architektas ir paveldosaugos teoretikas Jukka Jokilehto, šioje chartijoje paminklo sąvoka buvo išplėsta iki „miesto ir kaimo kompleksų“, jis laikomas neatskiriamu nuo savo aplinkos. Be to, nors chartijoje neminimi istoriniai miestai, susitikimo metu daugelis pranešėjų atkreipė dėmesį į šį aspektą, todėl buvo parengtas atskiras dokumento dėl „Istorinių centrų apsaugos ir atgaivinimo“ juodraštis, taip pat paraginta juos konservuoti ir integruoti į šiuolaikinį gyvenimą³⁰, kas tapo pagrindiniu klausimu ateinančio dešimtmečio senamiesčių apsaugoje. Panašiu metu SSRS pradėta domėtis regeneravimo

23 Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I, l. 75.

24 Kazys Šešelgis, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto aiškinamasis raštas*, t. II, d. I, l. 55.

25 Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I, l. 13.

26 Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, p. 421.

27 Salvijus Kulevičius, *op. cit.*, p. 214.

28 Venecijos chartija, [interaktyvus], 1964, [žiūrėta 2014-11-17], <http://paveldo-akademija.lt/wp-content/uploads/2012/02/Venecijos-chartija.pdf>.

29 Richard Hare, „The Conservation of Historic Cities in Europe“, in: *Conservation and Development in Historic Towns and Cities*, sud. Pamela Ward, Newcastle upon Tyne: Oriol Press, 1968, p. 239.

30 Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, p. 422.

metodika teoriniu lygmeniu³¹, todėl nenuostabu, kad ir šioje srityje jau pažengusiai „lietuviškajai paveldosaugai neoficialiai buvo priskirtas SSRS gerosios patirties statusas“³².

KOMPLEKSIŠKUMO PAIEŠKOS IR SAMPRATOS

Septyniadešimtieji pasaulio paveldo srityje pasižymėjo suintensyvėjusiomis diskusijomis, kurių rezultatas – 1972 m. priimta Pasaulio paveldo konvencija (1976 m. – rekomendacijos) ir Europos architektūros paveldo chartija, priimta 1975 m. Amsterdame. Be to, vyko paveldo specialistų suvažiavimai, konferencijos, išaugo dėmesys ir istorinių miestų apsaugos problemoms. Sovietų Sąjungai prisijungus prie ICOMOS organizacijos (ypač aktyviai joje veikė architektas Jonas Glemža), lietuvių specialistams atsivėrė galimybė aktyviau reflektuoti tarptautinį paveldosaugos, sukančios integruoto konservavimo keliu, diskursą.

Lietuvoje tuo metu pradėta kalbėti apie būtinybę atnaujinti prieš dešimtmetį parengtus rekonstrukcijos projektus, kurie, nors savo laiku laikyti labai pažangiais, „greitai paseno ir nebeatitiko šiandieninio požiūrio į senamiesčių, kaip istorinių miesto branduolių, apsaugą“³³, „be to, labiau susikristalizavo moksliniai senamiesčių apsaugos bei regeneravimo principai ir metodai“³⁴. Kaip teigė vieno iš projektų autoriai Antanas Simonas ir Eugenija Pilypačiai:

išaugę gyventojų kultūrinio-buitinio aptarnavimo reikalavimai, sparčiai besivystąs turizmas, šiuolaikiai didėjantis eismo intensyvumas, pakitęs mūsų požiūris į kultūrinio palikimo apsaugą, paminklų panaudojimą dabarties ir ateities poreikiams

padiktavo ir naujus senamiesčių rekonstravimo uždavinius. Senamiesčių rekonstrukcijos projektų koregavimas natūraliai peraugo į aukštesnės pakopos sprendimus – regeneravimo projektus.³⁵

Paeiliui (pradedant Vilniaus senamiesčiu, kurio projekto rengimo metodika vėliau vėlgi pritaikyta kitiems miestams) pradėti rengti Vilniaus (Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, Vytautas Jurkštas ir kt., patvirtintas 1975 m.), Kauno (Alfredas Antanas Jakučiūnas, Vytautas Jurkštas ir kt., patvirtintas 1977 m.), Klaipėdos (Živilė Antanina Mačionienė, Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, patvirtintas 1975 m.), Trakų (Romualdas Jurgilas, Antanas Simonas Pilypaitis, patvirtintas 1974 m.) senamiesčių regeneracijos projektai.

Nors rekonstrukcijos projektai buvo pripažinti pasenusiais, tačiau vis dar laikytasi nuomonės, kad „tvirkiausių teorinį pamatą turi ir kompleksiškiausia yra čekų specialistų istorinės aplinkos vertinimo metodika, sukurta dar 1960 m.“³⁶. Vienas iš regeneracijos projektų ir jų metodikos autorių architektas V. Jurkštas, atrodo, buvo išsamiai susipažinęs su čekų ir slovakų specialistų praktiniais bei teoriniais darbais. Be to, tuometinė Čekoslovakija toliau intensyviai dalyvavo paveldo apsaugos diskusijose. Pavyzdžiui, 1966 m. joje vyko Tarptautinis simpoziumas dėl istorinių urbanistinių vietovių regeneracijos, kuriame dalyvavo ne tik žymūs šios šalies mokslininkai (Lietuvos specialistų pagarbiai minėti Jakubas Pavelas, Vladimiras Novotny, Emanuelis Hruška), bet ir tokie garsūs specialistai kaip Piero Gazzola iš Italijos, vienas iš Venecijos chartijos autorių ir pirmasis ICOMOS prezidentas. Čekoslovakijos specialistų pasisakymuose galima atpažinti

31 Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija: Architektūros harmonizavimo problema*, Vilnius: Technika, 1994, p. 24–25.

32 Salvijus Kulevičius, *op. cit.*, p. 211.

33 Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, „Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projekto problemos“, in: *Architektūros paminklai*, t. VII, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 23.

34 Algimantas Miškinis, *op. cit.*, p. 133.

35 Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, „Lietuvos TSR senamiesčių regeneravimas“, in: *Mokslinė konferencija „Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)“*: Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 57–58.

36 Vytautas Jurkštas, *op. cit.*, p. 26.

jau Lietuvos senamiesčių rekonstrukcijos projektuose pritaikytus sprendimus (ir tuo pačiu konstatuoti, kad jie visiškai atitiko regionines ir tarptautines tendencijas):

gerus rezultatus pasiekti ir gyvenimo sąlygas pagerinti galime paprastomis priemonėmis – netinkamų įstaigų išskėlimu, vidinių kvartalo erdvių sanacija, insoliacijos užtikrinimu, želdynais.³⁷

Kita vertus, jau tuo metu pradėta kalbėti apie plastesnio, ne tik kultūrinio ir istorinio, požiūrio poreikį³⁸, iškeltas funkcijos klausimas – teigta, kad urbanistinis rezervatas negali redukuoti miesto istorinio branduolio iki architektūros po gaubtu, formos be turinio. Moderni apsauga apima šiuolaikinio gyvenimo istorinėje aplinkoje palaikymą³⁹. E. Hruška aptarė ir socialinio planavimo (iš šiandieninės pozicijos vadintino socialine inžinerija) klausimą, kai senieji gyventojai iškeliami iš senamiesčių, o į renovuotus namus atkeliami „geresni“. Autorius iškėlė tik vieną problemą – dar nerenovuotus kaimyninius namus su senbuviais, kurie „visada kelia neigiamą efektą“⁴⁰.

1973 m. Vilniuje buvo surengta ICOMOS konferencija. Lietuviškoje istoriografijoje teigiama, kad tai buvo tarptautinis renginys, ir pabrėžiama, kad jo metu gerai įvertinta lietuvių restauratorių darbų kryptis⁴¹. Ši teiginį derėtų patikslinti – oficialiuose ICOMOS dokumentuose renginys aprašomas kaip regioninė konferencija, kurios tema buvo „Istorinių miestų centrų apsauga ir jų adaptavimo naujiems poreikiams socialistinėse šalyse

problemos“⁴², joje dalyvavo tik socialistinių šalių (SSRS, Čekoslovakijos, Bulgarijos, Vengrijos, Lenkijos ir VDR) ICOMOS nacionalinių komitetų atstovai⁴³. Priimtoje rezoliucijoje taip pat atsispindėjo privalomos politinės nuostatos – pasidžiaugta sėkmingais rezultatais, kuriuos galima pasiekti tik planinės ekonomikos sistemoje, išgrynintais regeneracijos principais ir sėkmingu jų taikymu praktikoje, atkreiptas dėmesys į socialinį aspektą ir paveldo integravimą į modernų gyvenimą⁴⁴.

Kaip šios deklaracijos ir kitų šalių praktika atsispindėjo Lietuvos senamiesčių regeneracijos projektuose? Anot A. Miškinio, lyginant su rekonstrukcijos projektais, permainas labiausiai lėmė transporto poreikiai ir naujoji statyba⁴⁵. Jau minėtas V. Jurkštas sudarė senamiesčio pastatų vertinimo metodiką, pagal kurią pastatai pagal vertę buvo skirstomi į keturias kategorijas, kaip „daroma Čekoslovakijoje ir Vokietijoje“⁴⁶. Tyrimų išvados šiandien gali atrodyti išties šokiruojančios – nustatyta, kad „vertingi“ pastatai, t. y. architektūros paminklai sudarė tik 10,3 proc. Vilniaus, 6,8 proc. Kauno ir 0,6 proc. Klaipėdos senamiesčių, kuriuose, autorių teigimu, vyravo „niekuo nepasižymintys pastatai“, nors ir pripažinta, kad „jie daug kuo formuoja aplinkos bruožus“⁴⁷. Klaipėdoje 40 proc. senamiesčio pastatų priskirti kategorijai „pilki ir beverčiai“⁴⁸, vadinasi, tokie rezultatai leido performuoti senamiesčius vadovaujantis principu, kad reikia išsaugoti aplinkos charakterį, tačiau patobulinti individualius pastatus. Klaipėdos atveju buvo užsimota patobulinti netgi senamiesčio siluetą,

37 Jaroslav Koreček, „Les problèmes de la régénération des noyeux historiques des villes“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 202.

38 Piero Gazzola, „Incidence socio-économique du jugement du valeur du patrimoine monumental“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 25.

39 Emanuel Hruška, „La fonction sociale des noyeux historiques del villes“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 39.

40 *Ibid.*, p. 49.

41 Rasa Čepaitienė, *op. cit.*, p. 242.

42 Luce Hinsch, *ICOMOS 1965–1980*, [interaktyvus], Oslo, 1980, [žiūrėta 2014-11-26], http://www.icomos.lt/files/4813/8601/2896/ICOMOS_1965-1980.pdf.

43 Nacionalinių ICOMOS komitetų veikla 1973 m., in: *Bulletin*, [interaktyvus], 1976, p. 176, [žiūrėta 2014-11-25], <http://www.international.icomos.org/publications/bulletin1976/bulletin1976-11.pdf>.

44 *Ibid.*, p. 184, Luce Hinsch, *op. cit.*, p. 19.

45 Algimantas Miškinis, *op. cit.*, p. 134.

46 Vytautas Jurkštas, *op. cit.*, p. 38.

47 *Ibid.*, p. 25.

48 Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 25–26.

kuris „urbanistinės kompozicijos požiūriu neišsiskiria miesto panoramoje“, tačiau norint pabrėžti jo vertę naujomis dominantėmis „reikia regeneruoti“ arba „sukurti išraiškingą senamiesčio siluetą“⁴⁹. Kita vertus, teoriniu lygmeniu demonstruotas kompleksinis aplinkos suvokimas – pavyzdžiui, senamiesčių klausimams skirtoje konferencijoje architektas Vytautas Dvariškis pabrėžė, kad nagrinėjant paminklus būtina juos sieti su istorine aplinka (kvartalų kompleksiniai tyrimai), be to, vertinant miestą, būtina atsižvelgti į landšaftą (reljefą, vandens telkinius, augmeniją), o tai „ypač svarbu Vilniui, kurį supa Belmonto miško masyvas, srauni Vilnia, aukštos kreivosios pilies kalvos“⁵⁰.

Visgi dažniausiai kompleksiskumas buvo suvokiamas kaip inžinerinio ir socialinio dėmens („miesto aplinkos tobulinimo problemų“) įtraukimas į planavimą⁵¹, bet ne kompleksinis aplinkos išsaugojimas. Buvo kritikuojami užsienio (veikiausiai turimos omenyje Vakarų Europos šalyse) specialistų taikomi kriterijai, kurie „labiau tinka estetinėms ir šiaip sunkiai apibrėžiamoms ypatybėms nustatyti (pvz., unikalumas, reprezentatyvumas ir pan.), o į istorinės aplinkos pritaikymą šiandieniniams gyventojų poreikiams visai nekreipiama dėmesio“⁵². Vertinant tokią Jurkšto poziciją to meto tarptautinių tendencijų kontekste, sunku sutikti su jo nuomone – priešingai, Vakarų šalių paveldosauga nuo XX a. 7–8 deš. pradėjo „ypač akcentuoti įprastos gyvenamosios aplinkos, savitų gyvenimo būdų, apsaugos bei tęstinumo poreikius. Buvo pastebėta bei įsisąmoninta, kad taip – gerokai plačiau

suvokiama – paveldo apsauga mažiau konfrontuoja ir su kitais sociokultūriniais procesais“⁵³. Dar regeneracijos projektų rengimo metu buvo priimta UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija, kurioje miestai neišskirti į atskirą kategoriją, o patenka į pastatų grupių apibrėžimą⁵⁴, tačiau pabrėžta paveldo kaip visumos samprata, aplinkos svarba objektams⁵⁵. 1975 m. buvo paskelbti Europos architektūros metais, o juos vainikavo Europos architektūros paveldo (Amsterdamo) chartija, kurioje paveldu pripažinti ne tik paminklai, bet ir „mažesnių pastatų grupės“⁵⁶, apibrėžta integruoto konservavimo koncepcija, ir taip sudarytas tvirtas pagrindas istorinių miestų konservavimo planavimui⁵⁷. 1976 m. priimtos UNESCO rekomendacijos dėl istorinių vietovių apsaugos ir šiuolaikinio vaidmens dar sutvirtino siekį istorines miesto dalis integruoti į modernų gyvenimą⁵⁸, istorinių zonų sąvokai suteikta plačiausia įmanoma prasmė – nuo archeologinių vietovių iki miesto ir kaimo ansamblių. Kas yra dar svarbiau, tokios zonos pradėtos suvokti ne tik kaip pastatytos struktūros, bet vertintas jų integralumas, įskaitant žmogaus veiklą⁵⁹.

Pagrindiniai regeneracijos projektų teiginiai, pavyzdžiui, „apsaugoti senamiesčio vertybes bei panaudoti jas šių dienų poreikiams“⁶⁰, atitiko esmines

49 *Ibid.*, p. 23, 26; Stasys Prikockis, „Klaipėdos senamiesčio ir pajūrio zonos paminklinių pastatų restauravimo problemos“, in: *Mokslinė konferencija „Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)“*: Pranešimų tezės, p. 59–60.

50 Vytautas Dvariškis, „LTSR urbanistinių paminklų – senamiesčių – regeneravimas ir landšafto apsauga“, in: *Mokslinė konferencija „Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)“*: Pranešimų tezės, p. 55–56.

51 Vytautas Jurkštas, *op. cit.*, p. 12.

52 *Ibid.*, p. 25.

53 Rasa Čepaitienė, *op. cit.*, p. 272.

54 Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija, [interaktyvus], 1972, 1 str., [žiūrėta 2014-11-17], http://unesco.lt/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/Pasaulio_paveldo_dokumentai%20_BENDRI/RA_PP_%20konvencija.pdf/.

55 Jūratė Markevičienė, *op. cit.*, p. 265.

56 Europos architektūros paveldo chartija, [interaktyvus], Amsterdamas, 1975, 1 str., [žiūrėta, 2014-11-20], <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage>.

57 Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, p. 422.

58 Unesco rekomendacijos dėl istorinių vietovių apsaugos ir jų šiuolaikinio vaidmens, [interaktyvus], 1976, 5 str., [žiūrėta 2014-11-27], http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13133&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

59 Jukka Jokilehto, „On definitions of cultural heritage“, in: *ICOMOS ICKLAFI E-Journal*, 2009, Nr. 1, p. 14.

60 Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 26.

tarptautinių dokumentų nuostatas. Tai tvirtino ir projektų autoriai, teigdami, kad „kvartalų kompleksinio rekonstravimo, tyrimo ir projektavimo darbų metodikos esmę sudaro tarptautiniai kultūrinio palikimo apsaugos principai, individualizuoti mūsų konkrečioms senamiesčių sąlygoms“⁶¹. Su tuo nesutinka J. Markevičienė, teigianti, kad „iš gautųjų vertinimų ir iš dokumento naratyvo akivaizdu, kad autoriai žvelgė į miestą ne iš tuometinių paveldo saugos principų perspektyvų“⁶². Veikiausiai šioje situacijoje derėtų atskirti oficialius dokumentų siekius, atkartojančius tarptautines integruotos paveldo apsaugos tendencijas, ir konkrečius sprendinius, kuriuose dar nemažai modernistinio noro tobulinti aplinką (reikia pripažinti, vyravusio ir čekų specialistų pasisakymuose). Šie sprendiniai kartais prieštaravo ne tik vienalaikiams (akivaizdus neatitikimas Europos architektūros paveldo chartijai), bet ir ankstesniems paveldo apsaugos dokumentams, t. y. Venecijos chartijai ir joje išreikštam medžiagos autentiškumo išsaugojimo siekiui (pvz., Klaipėdoje siūlyta fachverkinių pastatų viduje „statyti gelžbetoninį karkasą su išsinešimais gelžbetoninėmis perdangomis“⁶³, t. y. autentišką konstrukciją paversti tik išorine dekoracija).

Analogiškas tendencijas galima išvystyti vertinant socialinį projektų aspektą, savo paviršine forma lyg ir demonstruojantį integruotą prieigą, tačiau iš tiesų neatsižvelgiantį į naudotojų nuomonę, nes, nors ir buvo atliekami sociologiniai tyrimai, tačiau tik specialistas sprendavo, kas „jiems“ (gyventojams, naudotojams) būtų geriau. Taip pačia radikaliausia forma buvo įgyvendinamas jau minėtos 1966 m. konferencijos rezoliucijos teiginys – miestų išsaugojimas yra specialistų (architektų, miestų planuotojų ir t. t.) užduotis⁶⁴, ta-

čiau tik formaliai atsižvelgiant į Europos architektūros paveldo chartijoje išsakytą būtinybę įtraukti miestiečius į sprendimų, liečiančių jų gyvenamąją aplinką, priėmimą⁶⁵.

TOLSTANTYS POŽIŪRIAI – ROMANTIŠKOS ATKŪRIMO IDĖJOS

9 deš. Lietuvoje kartu su Nepriklausomybės judėjimu sustiprėjo kritika sovietmečio paveldosaugai ir istorinių miestų apsaugos metodams, ypač pabrėžiant neigiamą sanacijos, naikinusios istorines posesijas, vaidmenį⁶⁶. Tokiai atmosferai 1985 m. parengta Trakų senamiesčio regeneracijos projekto korektūra (Danutė Eidukonytė, Giedrė Filipavičienė, Romualdas Jurgilas, Antanas Simonas Pilypaitis), o 1988 m. pradėtas rengti analogiškas projektas Vilniaus senamiesčiui (Augis Gučas, Irena Kliobavičiūtė, Milda Bugailiškytė, Jūratė Jurevičienė, Mindaugas Mačiulis, Diana Sabaliauskienė). Nors „negalima kultūros paveldo idėjų raidos etapų automatiškai tapatinti su valstybingumo lūžius žyminčiais laikotarpiais“⁶⁷, tačiau jas taip pat veikia ekonominiai, politiniai, dvasiniai, religiniai, socialiniai ir kultūriniai aplinkos veiksniai⁶⁸, ir būtent šis projektas yra labai ryškus kintančios santvarkos atspindys, kai patriotiniai jausmai užgožė tarptautines paveldosaugos doktrinas.

1987 m. ICOMOS Vašingtone priėmė istorinių miestų apsaugos chartiją, kurioje pažymėta, kad tokie miestai atlieka ne tik istorinio dokumento vaidmenį, bet ir įkūnija tradicinės miesto kultūros vertybes, todėl reikia saugoti ne tik pačias istorines teritorijas, bet ir visus materialius bei dvasinius elementus, išreikšiančius miesto charakterį⁶⁹. Žinoma, Lietuvos sena-

61 Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *op. cit.*, p. 57.

62 Jūratė Markevičienė, *op. cit.*, p. 262.

63 Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 29.

64 „Résolution de Symposium international sur la regeneration des sites urbains historiques“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 336–338.

65 Europos architektūros paveldo chartija, 9 str.

66 Pz., Vladas Drėma, „Apie kultūros paminklų būklę“, in: *Euro-pa. Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio almanachas*, 1988, Vilnius: Mintis, 1989, p. 281–308; Vytautas Levandauskas, „Senamiesčiai laukia savininkų“, in: *Literatūra ir menas*, Nr. 11, p. 6.

67 Rasa Čepaitienė, *op. cit.*, p. 37.

68 Dean Sully, *op. cit.*, p. 6.

69 Jukka Jokilehto, „On definitions of cultural heritage“, p. 15–16.

miesčiuose tradicinė kultūra buvo iš esmės prarasta, sunaikinus ar iškeldinus daugumą senųjų gyventojų, todėl kai kurie dvasiniai elementai (pvz., žydų bendruomenių tradicijos) buvo nebesugrąžinami. Ar bandyta taikyti šios chartijos principus Lietuvos senamiesčių apsaugos projektuose?

Viena vertus, Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūroje atsisakyta pastatų skirstymo į vertingus ir nevertingus⁷⁰, miestą suvokiant kaip urbanistinį audinį, tačiau likta prie paveldo kaip medžiagos sampratos, saugant ar siekiant atkurti fizinį paveldą. Išimtimi čia galėtų būti laikomas projekto autorių išreikštas susirūpinimas dėl gyvenamosios funkcijos nykimo senamiestyje, bet jis toks kontroversiškas, kad nusipelno būti paminėtas kaip lūžinio laikotarpio atspindys: viena vertus, buvo rūpinamasi, kad gyventojų vis mažėja, tačiau, grįžus prie elementinės paminklosaugos ir sovietmečio valstybinės nuosavybės principų, teigta, kad būtina „iškelti žalojančius naudotojus iš vertingiausių pastatų“⁷¹.

Įdomu tai, kad Lietuvos paveldosaugininkai tuo metu, atrodo, nematė neatitikimų tarp chartijos ir regeneracijos projekto – J. R. Glemža straipsnyje ICO-MOS leidinyje teigė, kad regeneracijos projektai (pirmosios kartos), nors atlikti dar 8 deš., yra labai artimi Istorinių miestų apsaugos chartijai, jų sprendiniai atitinka vienuolika iš šešiolikos chartijos straipsnių⁷². Aptardamas naujausią regeneracijos projektą autorius konstatavo, kad jame numatytas miesto atgaivinimas ir netgi atstatymas⁷³, o chartijos 10 straipsnis padeda „iškilus problemoms dėl atstatymo ir naujų pastatų“, nereflektuodamas, kad iš tiesų chartija nemini

atstatymo, o naujus pastatus siūlo statyti naudojant šiuolaikinius elementus. Vadinasi, kaip ir Venecijos chartijos atveju, Lietuvos paveldosaugininkai laisvai interpretavo tarptautines paveldosaugos mintis, taikydami jas savame kontekste. Kita vertus, reikia pripažinti, kad nuolat akcentuojamas senamiesčio ryšys su aplinka („pati pirmoji savybė, lemianti Senamiesčio vertę – miesto ir gamtinės aplinkos darna (simbiozė)“⁷⁴) atitiko tuo metu (1992) tarptautiniu lygmeniu suformuluotą kultūrinio kraštovaizdžio idėją, reprezentuojančią žmogaus ir gamtos sukurtus derinius⁷⁵, tačiau ši mintis išplėtotą nebuvo, o dokumento sprendiniai koncentravosi į konkrečius reglamentus kiekvienam senamiesčio sklypui (istorinei posesijai).

Venecijos chartijos interpretavimas sovietmečiu jau buvo paminėtas, tačiau šis projektas daug labiau nei ankstesni nutolo nuo jos principų, jau savo tikslu deklaruodamas „Vilniaus senamiesčio, kaip Lietuvos sostinės branduolio, visumos atkūrimą“⁷⁶, t. y. tai, ką S. Kulevičius apibūdino kaip „kraštovaizdžio perprasminimą“⁷⁷. Iš esmės buvo remiamasi 1940 m. padėtimi, planuota atkurti sklypų struktūrą bei jų užstatymą ten, kur po Antrojo pasaulinio karo ji buvo sunaikinta ar pažeista⁷⁸, todėl čia susiduriame su autentiškumo išsaugojimo problema, kilusiu „atstatymo bumu“, kai visuomenės poreikius pabandyta iškelti aukščiau mokslinių principų, t. y. šiuo atveju, Venecijos chartijos⁷⁹. Kita vertus, tokia nuostata lyg ir atitiko Amsterdamo chartijoje nurodytą ir Vašingtono chartijoje pakartotą⁸⁰ gyventojų pritarimo paveldotvarkos veiksmams būtinybę. Sovietmečio pabaigoje ištis pradėta klausti visuomenės nuomonės, kuri tautinio

70 Augis Gučas, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, in: Romualdas Vytautas Kaminskas, *Žmogus ir paminklai: Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*, Vilnius: UAB „Savas takas“, 2009, p. 178.

71 Augis Gučas, Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992). Samprata (konceptija) ir sklypų planas, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas, p. 7.

72 Jonas Glemža, „The Revitalization of the Old Town of Vilnius and its Problems“, p. 30–31.

73 *Ibid.*, p. 28.

74 Augis Gučas, Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas, p. 5.

75 Jukka Jokilehto, „On definitions of cultural heritage“, p. 17.

76 Augis Gučas, Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas, p. 6.

77 Salvijus Kulevičius, *Kultūros paveldo restauravimo principai sovietinėje Lietuvoje*, p. 215.

78 Augis Gučas, Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas, p. 51.

79 Salvijus Kulevičius, *op. cit.*, p. 216.

80 Istorinių miestų apsaugos (Vašingtono) chartija, [interaktyvus], 1987, 5 str., [žiūrėta 2014-11-27], http://www.international.icomos.org/charters/towns_e.pdf.

atgimimo fone susirūpino paminklų apsauga. Ja grįstas ir projekte taikytas atkūrimo principas:

sociologinių tyrimų, kuriuos atliko Filosofijos ir sociologijos instituto mokslininkų grupė, rezultatai parodė, kad ir gyventojai tuo metu norėjo atkurti miesto dvasią ir regėti jį atstatytą, užgydytomis nesibaigiančių pokarinių griovimų žaizdomis.⁸¹

Reglamentuojant tokią naują statybą, nutolta nuo šiuolaikiškų pastatų idėjų, siūlyta atstatyti buvusių namų kopijas arba atkurti jų įvaizdį, taip restauruojant urbanistikos paminklo visumą (pvz., Vokiečių gatvės užstatymo atkūrimas). Šis projektas, parengtas lūžiniu laikotarpiu, tapo savitu, „specifinio sovietmečio paminklotvarkos metodologijos bruožu“ – polinkio į restauravimą, vis labiau skyrusio ją nuo bendraeuropinių tendencijų⁸² ir Sąjūdinės romantikos, netgi istorinės didybės pajautimo sąlygotos euforijos derinimo rezultatu, iš esmės ignoravusiu tarptautines tendencijas ten, kur jos neatitiko projekte suformuluotų siekių.

VIENAS ŽINGSNIS Į PRIEKĮ, DU ATGAL?

Prasidėjus paskutiniam XX a. dešimtmečiui Lietuvoje keitėsi ne tik politinė ir ekonominė santvarka, bet ir buvo bandoma kvestionuoti iki tol pavyzdine laikytos paveldosaugos sistemos ir požiūrio tinkamumą – tai atskleidžia ir iki 1995 m. užtrukęs Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto tvirtinimas. Visgi šio projekto pagrindu buvo suformuota nominacinė byla ir 1994 m. Vilniaus istorinis centras įrašytas į Pasaulio paveldo sąrašą. Tais pačiais metais pasauliniu paveldosaugos sistemos lygmeniu buvo priimtas Naros autentiškumo dokumentas, įtvirtinęs naują požiūrį į paveldo vertę ir simboliškai pradėjęs kultūrinėmis vertėmis pagrįstos konservavimo priegios etapą⁸³ (holistinis

81 Augis Gučas, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, p. 177.

82 Rasa Čepaitienė, *op. cit.*, p. 205.

83 Francesco Bandarini, Ron van Oers, *The Historic Urban Landscape*, Willey-Blackwell, 2012, p. xvi.

požiūris, konteksto svarba, bendruomenės interesų derinimas su tarptautinių dokumentų reikalavimais, autentiškumo sampratos išplėtimas iki nematerialių aspektų⁸⁴), turėjusį išstumti įprastą ekspertų vadovavimu ir medžiagos autentiškumo saugojimu pagrįstą praktiką. Ar šis pasaulinės paveldosaugos minties pokytis atsispindėjo jau Nepriklausomos Lietuvos senamiesčių apsaugos projektuose?

Pakitus socioekonominėi santvarkai Lietuvos paveldosaugos sistema susidūrė su dar vienu iššūkiu – privačios nuosavybės atsiradimu⁸⁵, todėl (kartu siekiant atkurti ikikarinę situaciją) pirmiausia rūpintasi senamiesčių sklypų (posesijų) atkūrimu. Vilniaus senamiesčio sklypų planas tapo regeneracijos projekto dalimi, o, pavyzdžiui, Klaipėdai jis parengtas atskirai 1996 metais⁸⁶. Kaip atskirą kokybinę slinktį paveldo suvokime reikėtų paminėti tuo metu pradėtus saugoti ne tik senamiesčius, bet ir naujesnes miesto dalis (Naujamiesčius, Žvėryną, Žaliakalnį) – XIX a. palikimas pamažu tapo paveldu. Pradėta svarstyti ir apie naujų, atitinkančių pakitusią situaciją planavimo ir apsaugos dokumentų reikalingumą – 1997 m. parengta ir patvirtinta Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamento pirmoji dalis (Vincas Brezgyys, Artūras Bundo- nis, Algimantas Degutis, Jūratė Markevičienė), reguliavusi „veikas visoje Senamiesčio teritorijoje“⁸⁷.

Anot vienos iš Vilniaus senamiesčio reglamento pirmosios dalies rengėjų J. Markevičienės, šiuo dokumentu siekta sujungti „prieškarines Vilniaus kaip kraštovaizdžio tradicijas ir šiuolaikinius paveldosaugos principus“, „perkelti paveldo saugą į šiuolaikiškesnį miestų planavimo lygmenį“. Reglamente akcentuotas

84 Naros autentiškumo dokumentas, [interaktyvus], 1994, [žiūrėta 2014-11-28], whc.unesco.org/document/9379.

85 Rasa Čepaitienė, *op. cit.*, p. 314.

86 Klaipėdos senamiesčio – urbanistikos paminklo – apsaugos bei skirtingos urbanistinės struktūros zonų planas (1996–1997 m.), in: I. Staniūnienės archyvas. Taip pat išskirtos 7 senamiesčio zonos pagal urbanistinės struktūros tipą.

87 Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas, [interaktyvus], 1997, [žiūrėta 2014-11-25], <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=44420&Condition2=>.

senamiestis kaip „dvasinė ir fizinė“ visuma, kurios vertę „sudaro susipynusios atskiros vertės: gamtinė <...>, kultūrinė <...> ir urbanistinė“, suskirstyta į funkcines, socialinę ir kraštovaizdžio. Suvokta, kad gyvame mieste sauga ir autentiškumas turi būti derinami su pritaikymu, tačiau akcentuota, kad pritaikymas neturi žaloti vertybių⁸⁸. Jame kruopščiai parinktos pavartojamos sąvokos, atitinkančios tarptautinių dokumentų vartoseną (įskaitant rekonstrukcijos sąvoką, kuriai vėliau gražinta sovietmečiu susiformavusi reikšmė, iki šiol kelianti dviprasmybių⁸⁹). Nors palikta galimybė pastatų atstatymui, tačiau nurodyta, kad tai turi būti šiuolaikiniai kūriniai, o „visiškai prarasti objektai negali būti sugrąžinti“⁹⁰. Prie reglamento pridėtos „Vilniaus senamiesčio apsaugos laikinosios taisyklės“, turėjusios praktiškai nurodyti darbų vykdymo gaires, kol bus parengtos likusios reglamento dalys. Visgi dokumentas pasirodė sunkiai taikomas praktikoje ir dėl to sulaukė nemažai kritikos, pavyzdžiui, dėl neiškilios priežiūros struktūros, dviprasmybių (teigiama, kad jis taikomas visoje Senamiesčio teritorijoje, bet jame neapibrėžtos teritorijos ribos, vertes turi nustatyti atitinkamos srities specialistai, tačiau nėra aišku, kuo remiantis jos nustatomos). Ją analizavusi Dalia Bražėnaitė-Dijokienė konstatavo, kad „reglamentas yra parengtas remiantis principais, skelbiamais tarptautinėse konvencijose ir chartijose, tačiau jį reikia dar tobulinti, kad jis taptų senamiesčio priežiūros bei tvarkymo dokumentu“⁹¹. Kartu būtina pažymėti, kad reglamente, lyginant su tarptautinėmis siekiamybėmis, trūko visuomenės dėmens – minima, kad reikėtų „sužadinti istorinių nekilnojamojo turto objektų savininkų bei valdytojų, taip pat Senamiesčio gyventojų

88 *Ibid.*; Jūratė Markevičienė, *op. cit.*, p. 256–257.

89 LR teisiniuose dokumentuose rekonstrukcija (rekonstravimas) suvokiamas kaip esamo statinio perstatymas (padidinimas arba sumažinimas), tarptautinėje praktikoje *reconstruction* (angl.) suvokiama kaip neišlikusio statinio atstatymas.

90 Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas, 1997, sk. III.

91 Dalia Bražėnaitė-Dijokienė, „Paveldosaugos sampratos kaita XX a. Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2000, t. XXIV, Nr. 2, p. 76.

suinteresuotumą paveldo apsauga“, tačiau nenumatomas jų dalyvavimas priimant sprendimus, gyventojai vis dar lieka tie, kuriuos reikia šviesti ir kurie turi paklusti specialistų sprendimams. Vis dėlto šis dokumentas gali būti laikomas vienu labiausiai atitikusių savo laiko tarptautines paveldosaugos tendencijas.

Vėliau pradėti rengti ir atitinkami dokumentai Kauno bei Klaipėdos senamiesčiams (nepabaigti), likusios Vilniaus senamiesčio reglamento dalys (PV I. Kliobavičiūtė, projektas patvirtintas 2003 m.), turėjusios konkretizuoti pirmosios dalies sprendinius. Nors pasauliniu lygmeniu šiuo laikotarpiu vis labiau stiprėjo nematerialiojo aspekto ir žmonių dalyvavimo svarbos suvokimas, Lietuvoje, atrodo, grįžta prie medžiagos apsauga ir įvaizdžio atkūrimu pagrįstų tendencijų, taip pat toliau plėtotos regeneracijos projekto korektūroje pradėtos atkūrimo idėjos. Anot J. Markevičienės, kitose Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamento dalyse atsisakyta integruoto įvaizdžio, grįžta prie Vilniuje labiau įprastų principų, kai „objektas arba muziejingas, arba beveik nesaugomas“⁹². Kita vertus, šios reglamento dalys turėjo nustatyti reikalavimus, t. y. konkrečiai reglamentuoti veiklą senamiesčio dalyse ir atskiruose pastatuose, todėl didesnis konkretumas ir dėmesys medžiagai aiškintinas ir skirtiniais minėtų dalių tikslais. Dar vienas skirtumas – šis reglamentas labiau suvoktas kaip griežtai teisinis dokumentas, galiojantis šalies ribose, jame vartojamos nebe tarptautinės, o atitinkančios tuo metu galiojusius aukštesnio lygmens nacionalinius dokumentus (įstatymus) sąvokos⁹³, o Venecijos ir Vašingtono chartijos minimos tik pri rekomenduojamų dokumentų⁹⁴.

Visgi šiuose reglamentuose galima rasti sprendinių, atitinkančių ne XXI a. pradžios, o daug anksčiau parengtų planavimo dokumentų nuostatas, – pavyzdžiui,

92 Jūratė Markevičienė, *op. cit.*, p. 258.

93 Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas, [interaktyvus], 2003, Bendroji dalis, [žiūrėta 2014-11-27], http://www.heritage.lt/vln_regl/index.htm.

94 Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas, 2003, Kultūros paminklo apsaugos specialusis planas, Aiškinamasis raštas, p. 12.

Kauno senamiesčio pastatai buvo sugrupuoti į keturias kategorijas, remiantis autentiškumo, kultūrinės vertės ir visuomeninės reikšmės požymiais⁹⁵ (analogiškai regeneravimo projektų metodikai), Klaipėdoje senamiesčio A zonoje „antraeilė statyba, nesutampanti su brandžiausiu atstatymo periodu, gali būti rekonstruojama, perstatoma“⁹⁶. Kalbant apie atkūrimą, būtina prisiminti, kad 2000 m. buvo priimta regioninė Rygos chartija, iš esmės pateisinusi atkūrimo koncepciją ir iškėlusį regiono, kaip daug praradusio ir norinčio atgauti tautinį identitetą, išskirtinumą šiuo aspektu⁹⁷. Šią chartiją galima laikyti bandymu susieti tarptautinę paveldosaugos mintį su Lietuvoje vyravusia atkūrimo dvasia (rengiant chartiją Lietuvai atstovavo Gediminas Rutkauskas ir Jonas Rimantas Glemža). Iš tiesų nagrinėjamuose reglamentuose nemažai užstatymo atkūrimo pasiūlymų⁹⁸, net jei tai ir nėra „ypatingi atvejai“, minimi chartijose – pavyzdžiui, „nauja statyba tuščiuose sklypuose numato maketo, imitacijos, atskirais atvejais modernios išraiškos statinius“⁹⁹. Tačiau Klaipėdoje nueita dar toliau – neatsisakyta minties užstatymą patobulinti: „zonoje A išskiriami du urbanistiniai vertikalūs akcentai. Tai – buvusios Jono bažnyčios bokštas [t. y. nebeegzistuojantis akcentas – V. J.], kurį būtina atkurti bet kokiomis pasirinktos architektūrinės išraiškos formomis“ ir pastatas Žvejų g. 2, kurio „neužbaigta [niekada nepastatyta – V. J.] rytinė pastato dalis

95 Kauno senamiesčio – Lietuvos Respublikos nekilnojamosios kultūros vertybės (registro Nr. U15) – apsaugos reglamento dalis – Priežiūros tvarkymo ir naudojimo režimai, paskirų, pavienių elementų priežiūros tvarkymo ir naudojimo taisyklės, t. I, Tekstinė dalis, Kaunas, 2003. Cituota iš: *Kauno senamiesčio specialusis planas 2010*: Aiškinamasis raštas, p. 10, in: VĮ „Lietuvos paminklai“ archyvas.

96 Edmundas Andrijauskas, Vigilija Paulionienė, Klaipėdos senamiesčio – Kultūros vertybės U17 – reglamentas. A ir D zonų atskirų kvartalų bei pastatų įvertinimas ir reglamento nustatymai, Klaipėda: UAB „Restauravimo centras“, 2003, p. 5, in: VĮ „Lietuvos paminklai“ archyvas.

97 Rygos chartija, [interaktyvus], 2000, [žiūrėta 2014-11-17], http://www.vsaa.lt/rygos_chart.htm.

98 Reikia pažymėti, kad žymiausio atstatymo – Valdovų rūmų – klausimas Vilniaus senamiesčio reglamente nespręstas, nes ši teritorija priklausė Pilių rezervatui.

99 Edmundas Andrijauskas, Vigilija Paulionienė, *op. cit.*, p. 5.

sudarkė statinio, kaip atskiro tūrio, proporcijas“, todėl siūloma rekonstruoti pastatą, aukštinant šią dalį iki 35 metrų¹⁰⁰. Tai galima laikyti atkūrimo idėjų kulminacija – atkurti tai, kas niekuomet nebuvo pastatyta.

ATOTRŪKIS

2005 m. pasikeitus pagrindiniam kultūros nekilnojamojo paveldo apsaugą Lietuvoje reglamentuojančiam teisės aktui – Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymui, senamiesčių teritorijos tapo specialiojo planavimo (Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiųjų planų) objektu. Jau 2006 m. nuspręsta rengti Kauno ir Klaipėdos senamiesčių teritorijos ir apsaugos zonos ribų planus, kurie patvirtinti 2010 ir 2012 metais. Vilniaus senamiesčio teritorijos ir apsaugos zonos ribų planas pradėtas kiek vėliau – 2008 m. ir 2010 m. patvirtintas. Daug informatyvesni vertinant paveldosaugos tendencijas yra paveldotvarkos projektai (2014 m. pagal naują įstatymo redakciją pervadinti tvarkymo planais) – Vilniuje jis pradėtas rengti 2008 m., o Klaipėdoje – tik 2012 m., patvirtinus ribų planą. Šie projektai vis dar rengiami koreguojant sprendinius pagal kintančius teisės aktus ir įvairių institucijų pastabas, tačiau ar jie atitinka dinamiškas šiuolaikines tarptautines tendencijas?

Per dešimtmetį, prabėgusį nuo apsaugos reglamentų rengimo, tarptautiniu lygiu priimta nemažai svarbių dokumentų, pavyzdžiui, Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija (2003), Faro (Kultūros paveldo vertės visuomenei) konvencija (2005). Nuo Vienos memorandumo 2005 m. svarstyta istorinio miesto kraštovaizdžio (angl. – *historic urban landscape*) koncepcija, o 2011 m. ji įtvirtinta UNESCO rekomendacijose¹⁰¹. Į miesto paveldo sampratą įtraukti ne tik pastatai ar urbanistinė struktūra, t. y. materialusis paveldas, bet ir nematerialūs elementai. Vis labiau

100 *Ibid.*, p. 5, p. 21.

101 Rekomendacijos dėl istorinio miesto kraštovaizdžio, [interaktyvus], 2011 11 10, [žiūrėta, 2014-11-28], http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

susirūpinta žmonių interesais ir paveldo supratimu iš nespecialistų perspektyvos, socialiniu ir ekonominiu paveldo apsaugos aspektu¹⁰². Faro konvencijoje, kuri Lietuvoje (atsitiktinai ar ne) neratifikuota, pabrėžiama visuomenės teisė dalyvauti sprendžiant kultūros paveldo apsaugos klausimus, dialogo būtinybė¹⁰³. Apskritai pradėta kalbėti, kad šis į žmones orientuotas požiūris turėtų keisti nusistovėjusią, nuo visuomenės nutolusią sistemą, kurioje paveldo profesionalai apibrėžia paveldą ir jo apsaugą, vystydami reglamentus per vyriausybės kontroliuojamas institucijas¹⁰⁴. Besikeičiantį santykį tarp visuomenės ir specialistų rodo skirtingų autorių siūlymai suteikti daugiau galios visuomenei, nes tik taip galima užtikrinti miestų klestėjimą ir jų kolektyvinės atminties išsaugojimą, kas ir turėtų būti daroma remiantis pastarųjų šešiasdešimties metų patirtimi miestų apsaugoje ir nebijant „sumažinti savo [specialistų – V. J.] ambicijų“¹⁰⁵. 2009 m. surengto Pasaulio paveldo miestų kongreso tema buvo „Istorinių centrų atgaivinimas: kaip įtraukti visus socialinius veikėjus?“, jame deklaruota, kad:

istorinių centrų atgaivinimas yra ne tik jų fizinės medžiagos saugojimas ir konservavimas. Jis reikalauja proceso, kuris atsižvelgtų į visas kultūrinės vertės, įkūnytas miesto fiziniuose ir erdviniuose komponentuose, įtrauktų gyventojus ir kitas suinteresuotas puses, įskaitant ir viešąjį, ir privatų sektorių, užtikrintų tinkamą ir darnų istorinių centrų vystymąsi.¹⁰⁶

102 *Ibid.*, Įžanga (p. 3–5), p. 9.

103 Faro konvencija, [interaktyvus], 2005, sk. III, [žiūrėta 2014-11-20], http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/Far02_en.asp.

104 Gamini Wijesuriya, „Conservation in context“, in: *Conservation and preservation. Interactions between theory and practice. In memoriam Alois Riegl (1858–1905). Proceedings of the International Conference of the ICOMOS International Scientific Committee for the Theory and the Philosophy of Conservation and Restorations. 23–27 April 2008 Vienna, Austria, Firenze, 2010*, p. 239.

105 Francesco Siravo, *op. cit.*, p. 34.

106 Getty institutas, Įžanga, in: *Proceedings. World Congress of the Organization of the World Heritage Cities*, Quito, 2009, p. 11.

Istorinio miesto kraštovaizdžio koncepcija šiuo metu diskutuojama kaip progresyviausias istorinių miestų apsaugos įrankis – teigiama, kad istorinio miesto kraštovaizdžio prieiga nėra skirta pakeisti egzistuojančias doktrinas ar konservavimo priemogą, bet labiau numatyta kaip priemonė egzistuojančių politikų ir praktikų integravimui¹⁰⁷. Įdomu tai, kad daugeliui teoretikų ir praktikų pritariant šiam požiūriui (valdyti pokyčius, o ne stingdyti miestą), būtent dalis Vidurio Europos, kurios progresyvia paveldosauga Lietuvoje taip ilgai žavėtasi, specialistų kritikuoja šią prieigą. Pavyzdžiui, čekui Josefui Štulciui ji primena diskusiją, vykusią jo šalyje 7 deš., kai buvo atmestas grynasis konservavimas ir pradėta ieškoti, kaip pritaikyti miestus šiuolaikinėms reikmėms (jau minėto E. Hruškos, vėliau tapusio Čekoslovakijos ICOMOS prezidentu, idėjos), o efektas buvo pragaištingas – stambiapaneliai pastatai miestų istorinėse dalyse¹⁰⁸.

Deja, reikia pripažinti, kad Lietuvos senamiesčių apsaugos planai šių teorijų ar diskusijų nereflektuoja, o pasilikimas prie medžiaginės, elementinės paveldosaugos yra užkoduotas jų rengimo užduotyse: „nustatyti paveldosaugos reikalavimus ir konkrečių tvarkymo priemonių sistemą <...> senamiesčio teritorijoje ir apsaugos zonoje“¹⁰⁹. Tai pagrindinė priežastis, kodėl šie projektai iš esmės kartuoja apsaugos reglamentų principus, tiesa, daugiau reglamentuodami urbanistinės struktūros restauravimą-atkūrimą, o ne reikalavimus konkreitiems statiniams¹¹⁰, tačiau juose nėra

107 Francesco Bandarini, Ron van Oers, *op. cit.*, p. xvi.

108 Josef Štulc, „Debates on urban conservation policies in Communist Czechoslovakia of the 1960s and 1970s. A note of warning in the context of the present UNESCO discussion on Historic Urban Landscape“, in: *The 1st Heritage Forum of Central Europe*, sud. Jacek Pursła, Krokva, 2012, p. 94–96.

109 Įsakymas dėl Vilniaus senamiesčio (nekilnojamosios kultūros vertybės unikalus kodas 16073, buvęs kodas U1P) nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo plano – paveldotvarkos projekto (toliau – specialusis planas) rengimo, [interaktyvus], Vilnius, 2008, [žiūrėta 2014-11-25], <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.4CC25D0A1C85>.

110 Vincas Brezgys ir kiti, *Vilniaus senamiesčio specialiojo plano koncepcijos brėžinys*, [interaktyvus], VĮ „Lietuvos paminklai“.

numatyta UNESCO rekomendacijose siūlomo realaus veiksmų plano, procesų valdymo, bendradarbiavimo su bendruomenėmis ar gebėjimų ugdymo¹¹¹, jei neskaičiuosime oficialaus projekto viešinimo internete ir suinteresuotiems asmenims paliktos pretenzijų bei pasiūlymų teikimo teisės.

Suvokiant, kad ir kitose šalyse egzistuoja plyšys tarp idealaus konservavimo principų pasaulio ir realybėje taikomų praktikų¹¹², vis dėlto tenka pripažinti, kad šiandieniniai Lietuvos senamiesčių apsaugos projektai yra turbūt labiausiai nutolę nuo tarptautinių tendencijų, vertinant visą nenutrūkstamą senamiesčių apsaugos laikotarpį, kaip „tradiciniai istorinių miestų apsaugos metodai, susidedantys iš maksimalių apribojimų modifikuoti architektūrą ir urbanistinę struktūrą“¹¹³. Tai gana paradoksalu, nes būtent dabar, atrodytų, nebėra jokių praktinių ar ideologinių kliūčių perimti tarptautines tendencijas ir jas pritaikyti, tačiau panašu, kad pagrindinė kliūtis yra pats dokumentų rengimo tikslas – reglamentavimas, o ne strategija ir konkrečių veiksmų planas.

IŠVADOS

Siekiant įk kontekstinti Lietuvos senamiesčių apsaugos projektus ir, ko gero, Lietuvos paveldosaugą apskritai, reikia pažymėti, kad šis kontekstas nėra vienalytis. Nagrinėjant sovietinį etapą, galima išskirti tris konteksto lygmenis: pirmajame, Sovietų Sąjungoje, Lietuva atrodė pažangiai – pirmoji parengė senamiesčio apsaugos planavimo dokumentą, urbanistikos paminklų sąrašą

2011, [žiūrėta 2014-11-27], <http://kpd.lt/uploads/Specialieji%20planai/Koncepcijos/16073/Senamiescio%20teritorijos%20paveldotvarkos%20projektas.pdf>.

111 Rekomendacijos dėl istorinio miesto kraštovaizdžio, sk. III–V.

112 Francesco Bandarini, Ron van Oers, *op. cit.*, p. xii.

113 Bogusław Szymgin, „HUL Recommendation – possibilities and limits of the implementation of the new approach to the protection of historic towns: Example of the town of Lublin“, in: *ICOMOS 18 General Assembly, Symposium Firenze, Italia, 9/14 Novembre 2014, Heritage And LANDscape as Human Values. Speakers and Speeches*, Giannini Napoli, 2014, p. 132.

ir pan.; antrasis, „draugiškų“ socialistinių respublikų kontekstas, buvo tai, į ką stengtasi lygiuotis – kaip pavyzdžiai dažniausiai nurodyti tuometinės Čekoslovakijos, Lenkijos, kiek rečiau – VDR ar Vengrijos senamiesčių apsaugos metodikos ar parengti projektai bei jų įgyvendinimas; trečiasis, Vakarų paveldosaugos ir tarptautinių organizacijų, kontekstas problematiškiausias – jis retai oficialiai minėtas, kartais netgi laikotarpio pabaigoje dar kritikuotas, tačiau tuo pačiu buvo bandoma vadovautis bent bendrosiomis šio konteksto tendencijomis. Lietuvai atgavus nepriklausomybę pirmasis konteksto lygmuo liko tik reminiscencijose, o skirtis tarp antrojo ir trečiojo tapo beveik neįžiūrima, todėl galima teigti, kad nuo tada teoriškai orientuojamasi vien į Vakarų ir tarptautinę paveldosaugą.

Vertinant projektų atitikimą tarptautinėms tendencijoms, akivaizdu, kad jos interpretuotos ir taikytos savitai situacijai visais nagrinėtais laikotarpiais. Nors atrodo paradoksalu, kad būtent pirmieji projektai geriausiai atitiko savo laiko nuostatas, būtina atsisžvelgti į faktą, kad nuo 7–8 deš. tarptautinių dokumentų reikalavimai plėtėsi ir tapo vis labiau ir labiau kompleksiški, tuo pačiu ir vis sunkiau įgyvendinami, ypač sovietinės sistemos sąlygomis. Tai galėtų būti viena iš priežasčių, kodėl regeneracijos projektuose, deklaruojant sekimą tarptautiniais dokumentais, kompleksškumas buvo suvokiamas pagal socialistinį (antrojo konteksto) modelį.

Gana laisvas tarptautinių nuostatų interpretavimas vedė prie labai įdomaus idėjiniu aspektu rezultato, sovietmečio paminklotvarkos ir ją kritikavusio patriotinio požiūrio derinio Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūroje, tuo pačiu deklaruojant atitikimą tarptautiniams dokumentams. Visgi atidžiau išnagrinėjus, šis projektas neatitinka nė vienos iš minėtų idėjinų krypčių, tačiau puikiai atspindi prieštaringą tuometinę Lietuvos paveldosaugos situaciją.

Vieninteliame iš tyrinėtų projektų – pirmajame Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamente – buvo deklaruojamos ir bandoma įgyvendinti tarptautines

nuostatas, tačiau vėlesniuose projektuose grįžta prie atkūrimo-imitavimo ir netgi aplinkos tobulinimo idėjų. Pasaulyje akcentuojant nematerialias paveldo vertes ir visuomenės dalyvavimo sprendimų priėmimo būtinybę, lietuviškųjų projektų tikslai ir šiandien apribojami materialių objektų tvarkymo reglamentavimu, todėl net XX a. antros pusės regeneracijos projektai su juose rengtomis sociologinėmis apklausomis, tegu ir paviršutiniškomis, atrodo labiau integruoti negu šiuolaikiniai specialieji planai. Paradoksalu, kad toks didelis plyšys tarp Lietuvoje taikomų praktikų ir tarptautinių tendencijų atsivėrė būtent Nepriklausomoje Lietuvoje, kai nebėra ideologinių kliūčių, trukdančių perimti ir įgyvendinti naujausias tarptautines nuostatas, o oficialiu lygmeniu toks sekimas tarptautine paveldosaugos mintimi ir yra deklaruojamas.

Gauta 2014 12 02

ŠALTINIAI

- Andrijauskas Edmundas, Paulionienė Vigilija, *Klaipėdos senamiesčio – Kultūros vertybės U17 – reglamentas. A ir D zonų atskirų kvartalų bei pastatų įvertinimas ir reglamento nustatymai*, Klaipėda: UAB „Restauravimo centras“, 2003, in: VĮ „Lietuvos paminklai“ archyvas.
- Drėma Vladas, „Apie kultūros paminklų būklę“, in: *Europa. Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio almanachas*, 1988, Vilnius: Mintis, 1989, p. 281–308.
- Dvareškis Vytautas, „LTSR urbanistinių paminklų – senamiesčių – regeneravimas ir landšafto apsauga“, in: *Mokslinė konferencija „Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)“*: Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 55–56.
- Gazzola Piero, „Incidence socio-économique du jugement du valeur du patrimoine monumental“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 25–35.
- Getty institutas, Įžanga, in: *Proceedings. World Congress of the Organization of the World Heritage Cities*, Quito, 2009, p. 11.
- Glemža Jonas, „The Revitalization of the Old Town of Vilnius and its Problems“, in: *ICOMOS information*, 1989, Nr. 2, p. 23–34.
- Gučas Augis, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, in: Romualdas Vytautas Kaminskas, *Žmogus ir paminklai: Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*, Vilnius: UAB „Savas takas“, 2009, p. 174–179.
- Gučas Augis, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992). Samprata (konceptcija) ir sklypų planas*, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.
- Hare Richard, „The Conservation of Historic Cities in Europe“, in: *Conservation and Development in Historic Towns and Cities*, sud. Pamela Ward, Newcastle upon Tyne: Oriol Press, 1968, p. 235–245.
- Hruška Emanuel, „La fonction sociale des noyeux historiques des villes“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 37–50.
- Interviu su Jonu Rimantu Glemža, 2013 03 12, in: V. Janušauskaitės archyvas.
- Interviu su Justinu Šeiboku, 2013 03 14, in: V. Janušauskaitės archyvas.
- Janavičius B., Zvolinskas H., „Čekoslovakijos miestų rekonstrukcijos praktika“, in: *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, t. 1, Vilnius, 1958, p. 113–114.
- Jurkštas Vytautas, *Senamiesčių regeneracija: Architektūros harmonizavimo problema*, Vilnius: Technika, 1994, p. 159.
- Kauno senamiesčio – Lietuvos Respublikos nekilnojamosios kultūros vertybės (registro Nr. U15) – apsaugos reglamento dalis – Priežiūros tvarkymo ir naudojimo režimai, paskirų, pavienių elementų priežiūros tvarkymo ir naudojimo taisyklės, t. I, Tekstinė dalis, Kaunas, 2003. Cituota iš: Kauno senamiesčio specialusis planas, 2010: Aiškinamasis raštas, p. 10, in: VĮ „Lietuvos paminklai“ archyvas.
- Klaipėdos senamiesčio – urbanistikos paminklo – apsaugos bei skirtingos urbanistinės struktūros zonų planas (1996–1997 m.), in: I. Staniūnienės archyvas.
- Koreček Jaroslav, „Les problèmes de la régénération des noyeux historiques des villes“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 193–228.
- Levandauskas Vytautas, „Senamiesčiai laukia savininkų“, in: *Literatūra ir menas*, Nr. 11, p. 6.
- Pilypaitis Antanas Simonas, Pilypaitienė Eugenija, „Lietuvos TSR senamiesčių regeneravimas“, in: *Mokslinė konferencija „Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)“*: Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 57–58.
- Prikockis Stasys, „Klaipėdos senamiesčio ir pajūrio zonos paminklinių pastatų restauravimo problemos“, in: *Mokslinė konferencija „Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)“*: Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 59–60.
- Prikockis Stasys, Zubovienė Nijolė, Zubovas Vytautas, „Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projekto problemos“, in: *Architektūros paminklai*, t. VII, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 23–29.
- „Résolution de Symposium international sur la regeneration des sites urbains historiques“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 336–338.
- Statybos ir architektūros reikalų komiteto Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės Mokslinės tarybos posėdžio protokolas,

in: Šešelgis Kazys, Šeibokas Justinas, Lasavickas Sigitas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: Vilniaus apskrities archyvas, f. 1019, ap. 11, b. 4385, l. 14.

Šešelgis Kazys, Šeibokas Justinas, Lasavickas Sigitas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: Vilniaus apskrities archyvas, f. 1019, ap. 11, b. 4385, l. 238.

Šešelgis Kazys, Lasavickas Sigitas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto aiškinamasis raštas*, t. II, d. I: *Istorinė dalis*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: Vilniaus apskrities archyvas, f. 1019, ap. 11, b. 4413, l. 70.

LITERATŪRA

Bandarini Francesco, Oers Ron van, *The Historic Urban Landscape*, Willey-Blackwell, 2012, p. 236.

Bražėnaitė-Dijkienė Dalia, „Paveldosaugos sampratos kaita XX a. Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2000, t. XXIV, Nr. 2, p. 72–78.

Čepaitienė Rasa, *Laikas ir akmenys: Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 468.

Drūlytė-Butkevičienė Jolita, „Sovietinių metų paveldotvarkos darbai: tarp mokslo ir kūrybos“, in: *Journal of Architecture and Urbanism*, Vilnius, 2012, t. 36, Nr. 1, p. 22–32.

Glemža Jonas Rimantas, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas: Paveldosaugos ir paveldotvarkos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 252.

Janušauskaitė Viltė, „Socialistinio miesto standartų ir paveldosaugos dilema: pirmojo Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto variantai“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 31, Vilnius, 2013, p. 138–154.

Jokilehto Jukka, „On definitions of cultural heritage“, in: *ICOMOS ICKLAFI E-Journal*, 2009, Nr. 1, p. 4–26.

Kulevičius Salvijus, „Kultūros paveldo restauravimo principai sovietinėje Lietuvoje: idėjinės kryptys ir jų raiška“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės istorikų draugija: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 203–217.

Markevičienė Jūratė, „Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje: nuo Venecijos chartijos iki Europos Tarybos pagrindinės konvencijos dėl kultūros paveldo vertės visuomenei“, in: *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*, sud. ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 15–35.

Markevičienė Jūratė, „Senamiesčio įvaizdžiai Vilniaus kultūros paveldo saugoje XX a.: nuo kraštovaizdžio iki praeities skeveldrų“, in: *Kultūrologija 10: Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai*, Vilnius: KFMI, 2003, p. 233–293.

Miškinis Algimantas, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 154.

Navickienė Eglė, *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis*, Vilnius: Technika, 2006, p. 179.

Siravo Francesco, „Historic Cities and their Survival in the Globalised World“, in: *Proceedings. World Congress of the Organization of the World Heritage Cities*, Quito, 2009, p. 15–34.

Sully Dean, „Conservation Theory and Practise. Materials, Values, and People in Heritage Conservation“, in: *The International Handbooks of Museum Studies*, t. IV: *Practice*, red. Conal McCarthy (rengiama spaudai).

Szmygin Boguslaw, „HUL Recommendation – possibilities and limits of the implementation of the new approach to the protection of historic towns: Example of the town of Lublin“, in: *ICOMOS 18 General Assembly, Symposium Firenze, Italia, 9/14 Novembre 2014, Heritage And Landscape as Human Values. Speakers and Speeches*, Giannini Napoli, 2014, p. 132.

Štulc Josef, „Debates on urban conservation policies in Communist Czechoslovakia of the 1960s and 1970s. A note of warning in the context of the present UNESCO discussion on Historic Urban Landscape“, in: *The 1st Heritage Forum of Central Europe*, sud. Jacek Pursla, Krokua, 2012, p. 91–99.

Wijesuriya Gamini, „Conservation in context“, in: *Conservation and preservation. Interactions between theory and practice. In memoriam Alois Riegl (1858–1905). Proceedings of the International Conference of the ICOMOS International Scientific Committee for the Theory and the Philosophy of Conservation and Restorations. 23–27 April 2008 Vienna, Austria, Firenze*, 2010, p. 233–247.

INTERNETINĖS PRIEIGOS

Atėnų chartija, in: Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, [interaktyvus], 2005, p. 400–408, [žiūrėta 2014-10-10], http://www.icrom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_05_HistoryofConservationoo_en.pdf.

Brezgys Vincas ir kiti, *Vilniaus senamiesčio specialiojo plano koncepcijos brėžinys*, [interaktyvus], VĮ „Lietuvos paminklai“, 2011, [žiūrėta 2014-11-27], <http://kpd.lt/uploads/Specialieji%20planai/Koncepcijos/16073/Senamiescio%20teritorijos%20paveldotvarkos%20projektas.pdf>.

Europos architektūros paveldo chartija, [interaktyvus], Amsterdamas, 1975, [žiūrėta, 2014-11-20], <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage>.

Faro konvencija, [interaktyvus], 2005, [žiūrėta, 2014-11-20], http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/Far02_en.asp.

Hinsch Luce, *ICOMOS 1965–1980*, [interaktyvus], Oslo, 1980, [žiūrėta 2014-11-26], http://www.icomos.lt/files/4813/8601/2896/ICOMOS_1965-1980.pdf.

Įsakymas dėl Vilniaus senamiesčio (nekilnojamosios kultūros vertybės unikalus kodas 16073, buvęs kodas U1P) nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo plano – paveldotvarkos projekto (toliau – specialusis planas) rengimo, [interaktyvus], Vilnius, 2008, [žiūrėta 2014-11-25], <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.4CC25DoA1C85>.

Istorinių miestų apsaugos (Vašingtono) chartija, [interaktyvus], 1987, [žiūrėta 2014-11-27], http://www.international.icomos.org/charters/towns_e.pdf.

Jokilehto Jukka, *A History of Architectural Conservation*, [interaktyvus], 2005, [žiūrėta 2014-10-10], http://www.icrom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_05_HistoryofConservationoo_en.pdf.

Nacionalinių ICOMOS komitetų veikla 1973 m., in: *Bulletin*, [interaktyvus], 1976, [žiūrėta 2014-11-25], <http://www.international.icomos.org/publications/bulletin1976/bulletin1976-11.pdf>.

Naros autentiškumo dokumentas, [interaktyvus], 1994, [žiūrėta 2014-11-28], whc.unesco.org/document/9379.

Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija, [interaktyvus], 1972, [žiūrėta 2014-11-17], http://unesco.lt/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/Pasaulio_paveldo_dokumentai%20_BENDRI/RA_PP_%20konvencija.pdf.

Rekomendacijos dėl istorinio miesto kraštovaizdžio, [interaktyvus], 2011-11-10, [žiūrėta, 2014-11-28], http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

Rygos chartija, [interaktyvus], 2000, [žiūrėta 2014-11-17], http://www.vsa.lt/rygos_chart.htm.

UNESCO rekomendacijos dėl istorinių vietovių apsaugos ir jų šiuolaikinio vaidmens, [interaktyvus], 1976, [žiūrėta 2014-11-27], http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13133&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

Venecijos chartija, [interaktyvus], 1964, [žiūrėta 2014-11-17], <http://paveldo-akademija.lt/wp-content/uploads/2012/02/Venecijos-chartija.pdf>.

Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas, [interaktyvus], 1997, [žiūrėta 2014-11-25], <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.psp?Condition1=44420&Condition2=>.

Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas, [interaktyvus], 2003, [žiūrėta 2014-11-27], http://www.heritage.lt/vln_regl/index.htm.

THE CONSERVATION PROJECTS OF LITHUANIAN OLD TOWNS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL CONSERVATION TENDENCIES

Viltė Janušauskaitė

SUMMARY

KEYWORDS: old town conservation projects, international conservation tendencies.

The uninterrupted tradition of conservation of old towns in Lithuania goes back to the middle of the 20th

century – a period often associated with an intense development of the international conservation theory and establishment of various international organisations. During the last fifty years, the evolution of theoretical ideas was followed by a large number of international documents that established the changing guidelines of conservation, among them those suitable for the conservation and management of historical cities. In this article, conservation projects of Lithuanian old towns are reviewed in regard to the international conservation tendencies expressed in the most important documents and discussions of conservation professionals of the given period.

Research revealed that in the case of Soviet Lithuania the context may be divided into three levels: the Soviet Union, the socialist countries and the Western world along with international organisations. Meanwhile, after the restoration of independence in Lithuania, the heritage protection system has become exclusively oriented towards the latter.

It can be noticed that during this entire period the international conservation theories were quite freely interpreted when applying them in practice in Lithuania. It might seem interesting that the very first projects best complied with the theories of their time, although it should be noted that later the requirements of international documents became more and more complex, and thus, more difficult to implement. Currently, while the international doctrine stresses intangible values and a people-centred approach, the aims of Lithuanian projects are still limited to the regulation of material aspects. It means that although there are no ideological obstacles anymore, a gap between the international theory and the Lithuanian urban conservation practice has never been so prominent.